

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2' 367.332.7

Л.М. Коваль

ПРЕДИКАТИВНІСТЬ ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ: ЛОГІЧНИЙ ТА ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті проаналізована предикативність односкладних конструкцій у логічному та граматичному вимірах; визначені особливості конденсації суб'єктно-предикатних структур думки в межах єдиного головного компонента; установлений формально-семантичний тип предикативності у всіх структурно-семантичних типах односкладних речень.

***Ключові слова:** односкладне речення, головний компонент односкладного речення, предикативність, суб'єкт, предикат, базово-інтонаційна предикативність, інтонаційна предикативність.*

Коваль Л.М. Предикативность односоставного предложения: логический и грамматический аспекты. *В статье проанализирована предикативность односоставных конструкций с логическим компонентом; установлены формально-семантические типы предикативности во всех структурно-семантических типах односоставных предложений.*

***Ключевые слова:** односоставное предложение, главный компонент односоставного предложения, предикативность, субъект, предикат, базово-интонационная предикативность, интонационная предикативность.*

Koval L.M. Predicativity of one-member sentence: logical and grammatical aspects. *The article deals with predicativity of one-member constructions in logical and grammatical aspects. The peculiarities of condensation of subject-predicative structures of idea within the bounds of the main member have been determined. The species of predicativity in all structural-semantic types of one-member sentences has been determined.*

***Keywords:** one-member sentence, the main member of one-member sentence, predicativity, subject, predicate, basis-intonation predicativity, intonation predicativity.*

Термін «предикативність» не має однозначного трактування в сучасній лінгвістичній літературі. При його витлумаченні спостерігається три основні підходи:

- 1) логічний, за якого предикативність кваліфікують як зв'язок між компонентами судження (І. Распопов);
- 2) граматичний (найбільш поширений), коли предикативність розуміють як зв'язок між головними членами (А. Смирницький, В. Адмоні);
- 3) негативний, представники якого нівелюють зв'язок предикативності з реченням (М. Стеблін-Камінський, Г. Райхель).

Метою нашої статті є схарактеризувати поняття «предикативності» в логічному та граматичному вимірах у стосунку до односкладного речення.

Одним із аспектів аналізу будь-якої реченнєвої конструкції є її логічне членування, адже «змістовим наповненням речень різних типів виступають

думки, які відображають зв'язки та відношення явищ навколишньої дійсності» [1: 17]. Тип речення визначається характером реалізованої думки. Саме тому проблема співвідношення логічних і граматичних категорій при вивченні мовних одиниць залишається актуальною.

В.Бабайцева, аналізуючи систему односкладних речень сучасної російської мови, здійснює логічне, комунікативне, структурне та семантичне членування відповідних одиниць. На її думку, саме логіко-психологічне членування судження, реалізованого односкладним реченням, проектує лексико-граматичну природу його головного компонента, синтаксичну структуру, якість поширювальних членів [1: 23]. Це спонукає науковця кваліфікувати односкладні конструкції на логічних засадах: «односкладне речення – це таке речення з одним головним членом, який не вимагає другого головного члена й не може бути доповнений ним, не змінюючи характеру висловлюваної думки» [1: 23].

Установлення зв'язку між суб'єктом та предикатом становить зміст логічного акту предикації. В основі останнього перебуває визначення мовцем ситуації дійсності, означення її мовними експонентами й утворення реченнєвої моделі. Акт предикації передбачає виділення семантичної сутності предиката, окреслення його пропозиційної функції в реченні. Серед комунікативно-орієнтованих категорій виступає категорія персональності, під якою розуміють функційно-семантичну категорію, що спирається на дієслівну та займенникову форму особи (А. Бондарко, Н. Арутюнова, М. Мірченко).

Грамматична функція категорії особи полягає в експлікації «взаємозв'язку між суб'єктом дії та дією з погляду участі суб'єкта в мовному спілкуванні [3: 12]. Суб'єкт традиційно кваліфікують як синтаксично незалежний компонент суб'єктно-предикатної структури, що означає носія предикативної ознаки.

В особових односкладних конструкціях функцію головного компонента реалізують тільки дієслова, дію яких може виконувати людина (особовий суб'єкт). Експонентами такого суб'єкта виступають дієслівні закінчення. В означено-особових реченнях дія виконується певною особою, на яку вказує не окреме слово, а особове закінчення дієслова. При цьому позиція імені чи займенника в називному відмінку залишається й може бути при потребі заповнена [1: 107]. У неозначено-особових конструкціях теж повідомляється про дію особи, але назва діяча редукується, оскільки в ній немає потреби або ж вона невідома. Морфологічно це 3-я особа дієслова однини чи множини. За потреби вона може об'єктивуватися. Така сама специфіка й узагальнено-особових речень: у них позиція неназваного суб'єкта завжди може субституватися вербально експлікованим суб'єктом.

Таким чином, в особових односкладних конструкціях реалізується три варіантних модифікації особового суб'єкта. Проте в безособових та інфінітивних дієслівних, прислівникових та іменних реченнях логічний суб'єкт має зовсім інший вияв. У цих одиницях предикативність спрямована на констатацію зв'язку між явищем і його буттям у момент мовлення. В. Горяний

зазначає, що суттєва ознака в таких конструкціях «утверджується як факт буття, існування явища поза відношенням до суб'єкта як активного діяча» [3: 12]. Учений відмічає, що «суб'єктом можуть бути не тільки поняття, а й уявлення, відчуття, а предикатом — тільки логічна одиниця думки — поняття, що спирається на слово» [3: 12].

Таким чином, в односкладних реченнях типу *Холод. Морозить. Зима. Тепло.* суб'єкт не має вербальної експлікації, однак може бути присутнім у сензитивній формі, тобто суб'єктом виступатимуть ті уявлення чи відчуття, які людина сприймає безпосередньо. Предикат у таких конструкціях вербалізується словами — назвами процесів, станів. Отже, навіть при відсутності логічного суб'єкта співвіднесеність логічного предиката з предметом думки в таких реченнях відбувається безпосередньо, адже предмет думки зрозумілий із мовної ситуації, з контексту «в момент формування і вираження думки».

В. Горяний робить справедливий висновок про те, що з логічного погляду в таких судженнях суб'єкта немає, проте в них є предмет судження — те, що ми стверджуємо чи заперечуємо про щось у судженні. А отже, такі судження не можна назвати безсуб'єктними, оскільки відсутність вербалізованого суб'єкта не дає підстав говорити про відсутність об'єкта пізнання і повідомлення. Цей об'єкт існує онтологічно і є суб'єктом, властивості якого розкриває наявний у реченні предикат.

Учений називає такий суб'єкт «нульовим» і кваліфікує як такий, що «не вербалізується, але безпосередньо як чуттєва реальність сприймається мовцем у момент мовлення» [3: 17]. Предикується він безособовими дієсловами, що називають стан природи, іменниками і словами категорії стану. Лексичні значення цих слів характеризують тільки стан природи, який і постає завжди у свідомості мовця у вигляді чуттєвих образів.

Таким чином, логічна специфіка односкладних речень полягає в конденсації суб'єктно-предикатної структури думки, почуття, волевиявлення в одному експліцитно вираженому компоненті.

Предикативність як граматичне поняття реалізує зв'язок між головними компонентами формально-синтаксичної структури речення.

М. Мірченко зауважує, що предикативність як категорією явище має подвійну природу, зумовлену як формальними, так і семантичними чинниками [5: 208]. За формальними ознаками предикативність постає як категорія зв'язку підмета і присудка у двоскладному реальному реченні. Напівпериферію формально-граматичного значення предикативності становлять односкладні особові речення, периферію — безособові, номінативні.

За семантичними ознаками, на думку вченого, предикативність виступає категорією комплексного модально-часового, суб'єктивного семантико-синтаксичного плану, а також виражає об'єктивний стосунок повідомлюваного до дійсності [5: 208–209], тому зміст предикативності передбачає одночасно здатність предиката приєднувати предметні місця, реалізувати предикативне відношення та пропозиційну функцію [5: 208–209]. За формальними й семантичними ознаками М. Мірченко розрізняє базову (основну, інваріантну) та інтонаційну предикативність. Базова предикативність

має експліцитну форму та виступає розгорнутою єдиноконлексною трьох-аспектною категорією, що реалізується модальними, часовими та особовими значеннями. А інтонаційна предикативність має імпліцитну форму та постає згорнутою категорією, яка передає модальні й частково часові значення [5: 209].

Базова предикативність ґрунтується на дієслівній функції предиката, яку передусім реалізує дієслівна лексема [9: 119]. Вторинними елементами дієслівної функції можуть бути похідні від дієслівних лексеми і навіть імена. Тоді базова предикативність набуває ознак імпліцитної, згорнутої, інтонаційної. Проаналізуємо форму та засоби вираження предикативності в різних структурно-семантичних типах односкладних речень.

Головний компонент односкладного речення виступає інваріантним засобом експлікації предикативності в усіх структурно-семантичних типах односкладних конструкцій. А в особових реченнях його специфіка полягає в тім, що він виконує подвійне «інформативне» навантаження: одночасно реалізує дію та маркує її виконавця [6: 85].

Означено-особові речення маніфестують дію або процесуальний стан учасників мовного акту (мовця чи його співрозмовників). Головний компонент у таких конструкціях має форму 1-ої та 2-ої особи однини і множини теперішнього або майбутнього часу та наказового способу. Ці форми корелюють із «семантичною особою» і на цій основі протиставляються *я – ти, ми – ви* (або в дієслівних флексіях *–у, –е (у) ш; –е (у) мо, –е (у) –те*). Морфологічний спосіб вираження означеного суб'єкта дії або процесуального стану в межах головного компонента дієслівної природи засвідчує згорнутість предикативних відношень в означено-особових речення, а також наявність у них предикативності перехідного типу – базово-інтонаційної.

Неозначено-особові конструкції являють собою речення із структурно можливим, але семантично нейтралізованим суб'єктом, оскільки він мислиться неозначено, а вся увага мовця зосереджується на дії, що стосується неозначеної кількості осіб, тому головний компонент таких конструкцій формалізується дієсловом 3-ї особи множини теперішнього, майбутнього або ж у формі множини минулого часу. Для цього типу речень, як і для означено-особових, властиві згорнуті предикативні відношення, а також базово-інтонаційний тип предикативності.

Основним критерієм для виділення узагальнено-особових односкладних речень слугує семантичний, а саме вказівка на узагальненість суб'єкта дії або процесуального стану. Саме тому, незважаючи на те, що значення узагальненості може виражатися варіантними дієслівними особовими формами, домінує форма 2-ої особи однини. Узагальнено-особові речення також характеризуються згорнутістю предикативних відношень та базово-інтонаційним типом предикативності.

Деякі вчені (І. Вихованець, М. Мірченко) вважають, що особові односкладні речення виражають предикативність не через предикативне відношення, а на основі згорнутого предикативного значення. В основі таких «реченневотвірних моделей лежить віртуально-концептуальна двоскладність,

що передбачає субстанційно-екзистенційну валентність, субстанційний член якої виражається синтезовано в формі присудка [5: 277]. На цій підставі особові конструкції кваліфікують як мовленнєво-обмежені модифікації двоконпонентних конструкцій.

Безособові речення як інваріантний тип односкладних конструкцій реалізують дію чи стан, співвідносні з нульовим суб'єктом імпліцитної або експліцитної форми, в яких виражаються стан природи або людини. Головний компонент таких конструкцій об'єктивується власне безособовими дієсловами, особовими дієсловами в безособовому значенні, предикативно-прислівниковими формами. У цих конструкціях реалізується імпліцитна, інтонаційна предикативність.

Іменні односкладні речення перебувають на периферії функційно-семантичного поля буттєвості та виступають засобом її недискретного, нерозчленованого висловлення. У номінативних реченнях значення буттєвості має граматичний характер, зумовлений специфікою їхньої синтаксичної форми.

Найважливішим засобом ідентифікації таких синтаксичних одиниць є інтонація. Їй належить не лише предикувальна функція, що надає реченню форми окремої відносно завершеної думки, а водночас і модалізує, репрезентує відношення мислення до буття. Категорія модальності у номінативних конструкціях найчастіше реалізується модальними словами, частками та інтонацією.

Синтаксичний час у таких односкладних реченнях – антропоцентричний теперішній, який завжди збігається з моментом спілкування і є константним значенням, не зазнає парадигматичних протиставлень (теперішній – майбутній – минулий) і не потребує формальних показників [10: 8].

Генітивні речення належать до односкладних іменних структур, предикативним центром яких є незалежний родовий відмінок. Предикативність генітивних речень реалізується незалежною позицією родового відмінка, що виражає загальне стверджувальне чи заперечне значення буттєвості (екзистенційності) предметів чи явищ об'єктивної дійсності синтаксично в дійсному способі та розширеному теперішньому часі. Засобом вираження предикативності є незалежний родовий відмінок, порядок слів та інтонація.

Предикативна інтонація в генітивному реченні перетворює родовий відмінок у головний компонент – структурно-смісловий центр односкладного іменного речення, що стверджує чи заперечує буття предметів, явищ реальної дійсності, названих формою родового відмінка, з одночасною вказівкою на їх кількісне виявлення.

Вокативні речення – це вокативи, в яких конденсується суб'єктно-предикатна структура думки, почуття, волевиявлення [2: 61–62]. Субстантивна форма вокатива виникла в мові внаслідок синтаксичної редукції й зосереджує в собі відповідно суб'єктно-об'єкту предметну семантику, а також семантику спонукальності до сприйняття мовлення, яка виявляється навіть за відсутності на формально-синтаксичному рівні дієслова-імператива [7: 39]. Хоча і в номінативних, і у вокативних односкладних реченнях формально

вираженим є один головний член із первинною предметною семантикою, однак набута номінативом і вокативом у позиції головного члена предикативна семантика є відмінною: «предикативність значно сильніша у вокативних утвореннях, що зумовлене як їхнім специфічним витворенням внаслідок синтаксичної редукції, так і значно вищим рівнем емоційності мовленнєвих актів, у вираженні яких беруть участь аналізовані вокативні форми» [7: 40].

Таким чином, граматичним експонентом предикативності односкладного речення виступає єдиний головний компонент. Таким конструкціям властиві базово-інтонаційний та інтонаційний типи предикативності. Предикативні відношення в них мають згорнутий характер.

Дослідження предикативності в односкладному реченні відкриває перспективу більш глибокого та осмисленого пізнання його лінгвальної природи та більш точного визначення обсягу категорії односкладності.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бабайцева В.В.** Односоставные предложения в современном русском языке / В.В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с. 2. **Вихованець І.Р.** Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с. 3. **Горяний В.Д.** Синтаксис односкладних речень : [посібник для вчителів] / В.Д. Горяний. – К. : Рад. школа. – 1984. – 128 с. 4. **Долин Ю.Т.** Вопросы теории односоставного предложения (на материале русского языка) / Ю.Т. Долин. – Оренбург : ИПК ГОУ ОГУ, 2008. – 129 с. 5. **Мірченко М.В.** Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення) / М.В. Мірченко. – К., 1997. – 145 с. 6. **Рабанюк Л.С.** Генітивні речення в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л.С. Рабанюк; Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1998. – 192 с. 7. **Скаб М.С.** Вокативні речення сучасної української мови / М.С. Скаб // Українська мова. – 2002. – №1. – С. 32–41. 8. **Скорейко-Сквирська І.** Аналіз статусу односкладного речення в сучасній лінгвістиці / І. Скорейко-Сквирська // Мовознавство. – 2006. – № 6. – С. 72–75. 9. **Степанов Ю.С.** Имена. Предикаты. Предложения [текст] / Ю.С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с. 10. **Сушинська І.М.** Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові [текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І.М. Сушинська; Донецький державний ун-т. – Донецьк, 2000. – 208 с. 11. **Осипова Э.Н.** Русский язык : односоставность предложения : [монография] / Э.Н. Осипова. – Архангельск : Поморский университет, 2009. – 150 с.